

kával jár az erősen feltöltött árokrendszer átmetszése és profiljának megállapítása. A kérdés minden esetre megérdemli az áldozatot, mert mint a templom befalazott déli kapujának timpanonjában újabban (1941) előkerült³⁹ falfestmény is igazolja, e nagy multú helynek éppen ezen pontján örömteli meglepetésekre számíthatunk.

VI. IDŐRENDI KÖVETKEZTETÉSEK.

A keleti határvonal helyzete általánosságban már ezen tanulmány alapján is véglegesen eldöntöttnek mondható. Újabb, 1943—44. évi helyszíni érdeklődéseim a gyergyói és csíki medencékben, valamint a Kárpátokban római település semmiféle nyomát nem eredményezték.

Ami a vázolt rendszer eredetét, keletkezését illeti, az *egy-
séges* elgondolás, *egy* terv eredményének tekintendő. Szó sem lehet arról, hogy az a megszálló vagy védő vonalak fokozatos előre-tolásával fejlődött volna ki. Már a jellege is azt mutatja, hogy — a terület terepviszonyainak kitűnő ismeretében — éppen a perem-táborok vonalán, a folyóvölgyek és utak elzárásával fogták meg legelőször a dolgot. Ez, mint a csapattestek is igazolják, a Trajanus-féle hódítás után azonnal megtörténik. Ezért tolódik fel a központ is azonnal északabbra, ezért lesz a főváros Sarmizegetusa helyett a minden utat összefogó Apulum, ezért helyezkednek el a legiók is fenn Potaissában és Apulumban.

A megszállásnál, felvonulásnál természetesen számba vették az ősi, ha nem is elsőrendű, folyómenti utak. Ha a kelta művű nagyszerű hegyi erősségek („dák várak!“) fejlett faltechnikájára gondolunk, számolnunk kell ugyancsak a nyugati jövevények építette jobb úttal is, amelyeket a római kereskedők jól ismerhettek. Decebalus tragédiája után e felvonulásnak, a völgyi utak megszállásának és elzárásának mi sem állott útjában.

A táborok helyzete, méretei, alakjai már így külsőre is (nemkülönben a már megejtett kutatások alapján) a dunamenti jól ismert típusokat mutatják, amelyek éppen a II. század elejére jellemzők. Éppen a perem-táborsornak akkor kellett keletkeznie. A belső védelmi, a gyűjtőnek nevezett alimentáló erődművek kiépítése esetleg valamivel később is történhetett. A perem-táboroknál mindössze azt az engedményt tehetjük, hogy részben vagy egészben először csak ideiglenes módon, mint hevenyészett földtáborok épültek ki. Ez a gyanú — mint láttuk — fennáll pl. Vécs esetében, ahol a végleges tábor mellett egy másik hasonló négy-szög is mutatkozik. Hasonlóról lehet szó, pl. a görgényszentimrei

³⁹ Kelemen Lajos arról értesült *Jékely* Zoltántól, hogy ezen „ajtó ívmezejében levő falfestmény helyreállítása alkalmával is került ki római téglák a földből.“!

Sós-rét maradványánál, Énlaka mellett Martonos esetében és a sóváradai Csombó hegyen is. De tovább megyünk: így, de csakis így szerepelhetett esetleg a megszállás idején Maroskeresztúr is átmenetileg táborhelyképpen, bár ennek egyelőre semmi nyoma nincs. Vécs és Görgényszentimre kimondottan ideiglenes sánctábor (földtábor) esetleges létezését mutatja. Az itteni szélesebb, laposabb völgyalakulat tehetné szükségessé a sürgős táborverést, amit minden ponton tüstént a megépített tábor létesítése követett.

Ugyanez áll az Ojtozi szoros felé való kinyúlásra is, amit a berecki tábornak tipikusan földtábor-volta s az ott lelt korai diploma is fényesen bizonyít. Mintha nem is a szokásos módon épült volna át kötáborra ez az erősség: mintha továbbra is megtartotta volna földtábor-jellegét. Kiépítették a kapukat, sarkokat, viszont — legalább is úgy látszik, hogy — a meglévő sánc tetején épült volna (öskori és kelta-erődök mintájára) a kőfal.

A TORMA által ismertetett s a mi védelmi vonalunkhoz szervesen kapcsolódó északi határvonallal, majd a Meszes-limesszel, valamint a SZILÁGYI JÁNOS által legutóbb ismertetett nyugati határbiztosítással együtt [*Dácia nyugati határának első védelmi vonala és helyőrségei*. Közlemények az Erdélyi N. Múz. Érem- és Régiségtárából, 1943. Kny.] a keleti erődsor s annak tartozékai bonthatatlan és oszthatatlan, egységes védelmi művet képeznek: egy nagy előretolt várat, amelyre nemesak Pannonia és Moesia, hanem a birodalom biztonsága érdekében is nagy szükség volt, amelynek megteremtése a dákok túrhetetlen zaklatásai miatt már Domitianus idejében elkerülhetetlennek látszott.

A dáciai hadjárat, hódítás terveinek már akkor kellett készülniök. Hiszen tudjuk, hogy Traianus évekre szóló, soha annak előtte el nem képzelt és hallott előkészületekkel, szinte gigantikus létesítményekkel (a dunamenti, ma is csodálatot keltő, sziklaút, a viminaciumi bázis kiépítése, majd a sokpilléres drobetai kőhid. stb.) készült fel nagy vállalkozására. Ily készülődések ismeretében kétségtelenül nagyszabású, egységes, kész terve volt a megszállásra is. Aprólékosan részletes kidolgozás eredménye az a főkéletes és szakszerűen tagozott rendszer, amit ismertetett keleti erőd-vonalunk, mellékelt térképünk (Méri István készítette) mutat. E nagy terv eredménye a pompás útrendszer is. Gigantikus előkészületek, tervszerű hadjárat és döntő győzelem után elképzelhetetlen a biztonságot nem nyújtó, tapogatózó, fokozatos megszállás.

A tartománynak mintegy gerincét alkotó d—é fővonal (Sarmizegetusa—Apulum—Brucla—Potaiissa—Napoca) s annak oldalágai — a természeti, földrajzi adottságok gondos figyelembevételével készült — igazi klasszikus mű. Ha Traianus a drobetai híd létesítésével nem kisebb egyént, mint korának legnagyobb építészét, a damaszkusi Apollodorust bízta meg; kiváló elmék, a castrametatio legelsőrendű szakértői alapos elgondolásának, kitervelésének eredménye volt a tartomány határvédelmének a megalkotása is.

Hogy ez a rendszer már Traianus alatt teljesen állott és be is vált, az bizonyítja legjobban, hogy Hadrianus az egyik legiót már ki is vonhatta Daciából. Csak akkor találunk ismét két légiót a

tartományban, mikor a markomann-háborúk idejében a dunai tartományok ismert megrázkódtatások színhelyei lesznek Marcus Aurelius idejében. Egészen biztosat ugyan csak a rendszeres ásatások után mondhatunk, de az már is feltehető, hogy csak a keleti vonal esetleges megerősítése, de semmi esetre sem annak létesítése írható ezen idők számlájára. Az sem hihető, hogy Septimius Severus alatt ezen limes-szakaszon lényeges változtatást eszközöltek volna.

Dacia ismételt felosztását, annak mikéntjét illetőleg eddigi kutatásainkból alig lehet határozott eredményeket levonni. Ebben a tekintetben talán az általunk feltételezett második vonalnak, a gyűjtő-táborok összefüggéseinek az egész tartományra kiterjedő vizsgálatától várható eredmény. Egyébként mind az egész rendszer, mind az egyes táborok, nemkülönben a tulajdonképpeni külső limes, valamint egyéb telephelyek részletesebb történeti, topográfiai, szerkezeti megvizsgálását a döntő bizonyítékokat is nyújtó ásó munkája fogja a továbbiakban szolgálni.